

Den regionale iværksætterdynamik inden for fremstillingsvirksomhed i Danmark

Af Jens Frøslev Christensen, Peter Bøegh Nielsen og Jane Wickmann

Resumé

Det har indtil for nyligt ikke været statistisk muligt at belyse den reelle tilgang af nye virksomheder i Danmark. Artiklen præsenterer et nyudviklet statistisk materiale, der kan belyse den reelle tilgang af iværksættere. Dette materiale har resulteret i en frasortering af omkring 60% af den i den løbende momsstatistik registrerede nytildgang. Artiklen beskriver ved hjælp af dette materiale sider af de regionale industrielle iværksætttermiljøer i Danmark, herunder regionale og branchemæssige forskelle, i perioden 1985-1989. Artiklens mest centrale konklusioner er for det første, at der kan registreres et betydeligt fald i det absolutte antal af årlige etableringer af nye fremstillingsvirksomheder fra midten til slutningen af 1980'erne, fra omkring 2.000 til ca. 1.400 nye fremstillingsvirksomheder årligt. For det andet kan det nævnes, at højteknologiske iværksættere primært etablerer sig i de dele af hovedstadsområdet, der ellers er karakteriseret ved et generelt svagt iværksætttermiljø og en svag industriel dynamik. De industrielle vækstregioner i Jylland er præget af lav- og mellemteknologiske iværksættere, der imidlertid fremviser en gennemsnitlig omsætning på et væsentligt højere niveau end virksomhederne øst for Storebælt.

1. Indledning

På kort og mellemlangt sigt vil regioners erhvervsmæssige vækst og beskæftigelsesudvikling oftest være stærkt domineret af det eksisterende erhvervsliv, og bidraget fra nyetablerede virksomheder vil som regel være marginalt. Karakteren af og dynamikken i det regionale iværksætttermiljø kan imidlertid give vigtige pejlinger på en regions langsigtede erhvervsmæssige fornyelsesdynamik og

vækstperspektiver.

Disse perspektiver kan let overses ved alene at fokusere på den eksisterende bestand af virksomheder. Således er der ikke nødvendigvis parallelitet i udviklingstendenserne i iværksætttermiljøet og det eksisterende erhvervsliv. De faktorer, der i en given periode bidrager til at stimulere udviklingen i eksisterende virksomheder, bidrager således ikke nødvendigvis til også at stimulere iværksætterdynamikken. Ja, der kan i visse tilfælde ligefrem være en negativ sammenhæng mellem den generelle industrielle erhvervsdynamik og iværksætterdynamikken. Det afhænger bl.a. af karakteren af de eksisterende virksomheder og deres rolle i regionens erhvervsmiljø.

Eksempelvis kan kraftig vækst i store virksomheder hæmme iværksætterdynamikken – primært af to grunde (jf. fx Lloyd & Mason, 1984). For det første kan virksomhederne have en så dominerende position på det lokale arbejdsmarked og betale sådanne lønninger, at det er vanskeligt at mobilisere arbejdskraft til nye, usikre virksomheder, der vanskeligt kan konkurrere på lønniveau og jobtryghed. For det andet kan de eksisterende virksomheder være masseproduktionsorienterede datterselskaber domineret af ikke-faglært arbejdskraft, der i mindre grad end faglært og højereuddannet arbejdskraft er disponeret for at starte egen virksomhed. Man kan også se eksempler på den modsatte sammenhæng: At tilbagegang i eller lukning af store virksomheder kan virke befordrende på iværksætterdynamikken (jf. fx Christensen 1988, 1989). Det kan være tilfældet, såfremt en

Den regionale iværksætterdynamik inden for fremstillingsvirksomhed i Danmark

Af Jens Frøslev Christensen, Peter Bøegh Nielsen og Jane Wickmann

Resumé

Det har indtil for nyligt ikke været statistisk muligt at belyse den reelle tilgang af nye virksomheder i Danmark. Artiklen præsenterer et nyudviklet statistisk materiale, der kan belyse den reelle tilgang af iværksættere. Dette materiale har resulteret i en frasortering af omkring 60% af den i den løbende momsstatistik registrerede nytildgang. Artiklen beskriver ved hjælp af dette materiale sider af de regionale industrielle iværksætermiljøer i Danmark, herunder regionale og branchemæssige forskelle, i perioden 1985-1989. Artiklens mest centrale konklusioner er for det første, at der kan registreres et betydeligt fald i det absolutte antal af årlige etableringer af nye fremstillingsvirksomheder fra midten til slutningen af 1980'erne, fra omkring 2.000 til ca. 1.400 nye fremstillingsvirksomheder årligt. For det andet kan det nævnes, at højteknologiske iværksættere primært etablerer sig i de dele af hovedstadsområdet, der ellers er karakteriseret ved et generelt svagt iværksætermiljø og en svag industriel dynamik. De industrielle vækstregioner i Jylland er præget af lav- og mellemteknologiske iværksættere, der imidlertid fremviser en gennemsnitlig omsætning på et væsentligt højere niveau end virksomhederne øst for Storebælt.

1. Indledning

På kort og mellemlangt sigt vil regioners erhvervmæssige vækst og beskæftigelsesudvikling oftest være stærkt domineret af det eksisterende erhvervsliv, og bidraget fra nyetablerede virksomheder vil som regel være marginalt. Karakteren af og dynamikken i det regionale iværksætermiljø kan imidlertid give vigtige pejlinger på en regions langsigtede erhvervmæssige fornyelsesdynamik og

vækstperspektiver.

Disse perspektiver kan let overses ved alene at fokusere på den eksisterende bestand af virksomheder. Således er der ikke nødvendigvis parallelitet i udviklingstendenserne i iværksætermiljøet og det eksisterende erhvervsliv. De faktorer, der i en given periode bidrager til at stimulere udviklingen i eksisterende virksomheder, bidrager således ikke nødvendigvis til også at stimulere iværksætterdynamikken. Ja, der kan i visse tilfælde ligefrem være en negativ sammenhæng mellem den generelle industrielle erhvervsdynamik og iværksætterdynamikken. Det afhænger bl.a. af karakteren af de eksisterende virksomheder og deres rolle i regionens erhvervsmiljø.

Eksempelvis kan kraftig vækst i store virksomheder hæmme iværksætterdynamikken – primært af to grunde (jf. fx Lloyd & Mason, 1984). For det første kan virksomhederne have en så dominerende position på det lokale arbejdsmarked og betale sådanne lønninger, at det er vanskeligt at mobilisere arbejdskraft til nye, usikre virksomheder, der vanskeligt kan konkurrere på lønniveau og jobtryghed. For det andet kan de eksisterende virksomheder være masseproduktionsorienterede datterselskaber domineret af ikke-faglært arbejdskraft, der i mindre grad end faglært og højereuddannet arbejdskraft er disponeret for at starte egen virksomhed. Man kan også se eksempler på den modsatte sammenhæng: At tilbagegang i eller lukning af store virksomheder kan virke befordrende på iværksætterdynamikken (jf. fx Christensen 1988, 1989). Det kan være tilfældet, såfremt en

stor del af den arbejdskraft, der rammes af den negative udvikling, besidder »entreprenelle kvalifikationer« og/eller er kvalificeret på områder med lave »entry barriers« og med tradition for, at »almindelige mennesker« kan starte egen virksomhed. Det gælder i udpræget grad inden for smede- og maskinmesterområdet (og uden for fremstillingsvirksomhed bl.a. detailhandel og visse serviceerhverv).

Det er sandsynligt, at forskellige regioner i forskellige perioder har mere eller mindre gunstige iværksættermiljøer, der kan aflæses i forskellige etableringsrationer. På den anden side er det også sandsynligt, at der i de fleste større regioner vil være forskellige modsatrettede faktorer, der bidrager til at udjævne forskellene over lidt længere perioder.

Hidtil har det imidlertid ikke været muligt at få pålidelige statistiske informationer om iværksætteraktiviteten i Danmark. Dermed har vi ikke haft mulighed for en gyldig, præcis og nuanceret statistisk beskrivelse af bl.a. de regionale iværksættermiljøer.

Det har bl.a. haft betydning for karakteren af det forsknings- og analysearbejde, der hidtil er gennemført herhjemme. Den mangelfulde statistik har således affødt behov for mere præcis viden om iværksættersituationen, og det er givetvis baggrunden for, at en relativ stor del af det hidtidige analysearbejde på området har til formål at tilvejebringe kvantitativ viden (jf. Jane Wickmann og Niels Henrik Hansen, 1989).

I det følgende skal vi først (afsnit 2) præsentere et nyudviklet statistisk datamateriale, der markerer et stort fremskridt i mulighederne for ved hjælp af Momsstatistikken at registrere tilgangen af reelt nye virksomheder. Dernæst (afsnit 3-5) skal vi ved hjælp af dette materiale beskrive sider af de regionale industrielle iværksættermiljøer i Danmark, herunder vurdere omfanget af de regionale og branchemæssige forskelle i iværksætteraktivitet inden for fremstillingssektoren i perioden 1985-89.

Først med en sådan nøjere statistisk afdækning af de faktiske iværksættermiljøer kan

man for alvor begynde at analysere de forskellige erhvervsstrukturelle, arbejdsmarkedsmæssige, demografiske og andre forholds betydning for reproduktion og ændringer i iværksætterdynamikken og dens retning. En sådan mere omfattende analyse ligger det selvsagt uden for rammerne af nærværende artikel at gennemføre, men vi skal i det afsluttende afsnit 6 mere tentativt søge at isolere de faktorer, der mere generelt må antages at spille en kritisk rolle i konstitueringen af det regionale iværksættermiljø.

2. Et nyt datamateriale til registrering af nye virksomheder

Vi har indtil for nylig ikke vidst, hvor mange virksomheder der nyetableres i Danmark år for år. Dette har ikke kun givet problemer i forsknings- og analysesammenhæng, men også fx for politikere og embedsmænd i fastlæggelse, dimensionering og udformning af iværksætterfremmende foranstaltninger.

Den mest relevante statistik, vi hidtil har haft, er den årlige opgørelse i Statistiske Efterretninger over bestand og bevægelser vedrørende momsregistrerede virksomheder (enheder), der eksplicit angiver den årlige brutotilgang til momsregistret. Men der er alvorlige problemer med at anvende denne statistik som indikator for, hvor mange reelt nye virksomheder, der startes hvert år, idet statistikken konsekvent overvurderer tilgangen af nye virksomheder. Den primære årsag hertil er, at ændringer i en virksomheds ejerforhold, fx overtagelse af enkeltmandsvirksomhed eller omdannelse af personligt ejet virksomhed til selskabsform, som hovedregel vil medføre en nytilmelding til toldvæsenet. Virksomheden vil således indgå i momsstatistikken som en tilgang, selvom der i realiteten er tale om en videreførsel af en eksisterende virksomhed.

Disse problemer udgør baggrunden for, at Danmarks Statistik på foranledning af Iværksætter- og Produktidéudvalget har gennemført et projekt, hvis hovedformål har været at udvikle en metode, der muliggør frasortering

af alle de enheder, der ikke reelt er nye virksomheder (Danmarks Statistik og Teknologirådet, 1990). Projektet er gennemført af Peter Bøegh Nielsen, Danmarks Statistik i samarbejde med en arbejdsgruppe bestående af Jens Frøslev Christensen fra Handelshøjskolen i København samt Jane Wickmann fra Dansk Teknologisk Institut.

Det centrale element i metoden er anvendelsen af virksomhedernes afmeldingsblanketter til toldvæsenet. En virksomhed, der anmeldes i momsregistret, skal i tilfælde af, at virksomheden føres videre (af ny ejer), angive den ny ejer på afmeldingsblanketten. Ved at matche disse oplysninger op imod de nytilmeldte virksomheder, er det muligt - via yderligere samkøring af oplysninger i det erhvervsstatistiske register i Danmarks Statistik - at frasortere overtagelser og omdannelser.

I den statistiske bearbejdning er reel nytilgang defineret som tilgang af virksomheder, som ikke tidligere har været drevet af anden ejer, i anden ejerform, under andet firma eller af personlig indehaver, der allerede er registreret for momspligtig aktivitet.

Denne definition har medført, at udover videreførsler er følgende typer af nyregistreringer blevet frasorteret: genstart af virksomheder, konkurs- og dødsboer, administrative registreringer (del- og fællesregistreringer af virksomheder hos toldvæsenet), offentlige enheder, enheder, hvor indehaveren allerede er momsregistreret, samt endelig virksomheder, som i de fire første på hinanden følgende kvartaler ikke har udvist nogen økonomisk aktivitet (*skuffeselskaber*).

Udviklingen af dette nye datamateriale, der indtil videre omhandler perioden 1985-89, har resulteret i en frasortering af ikke mindre end ca. 60 pct. af den i den løbende momsstatistik registrerede nytilgang.

Af undersøgelsen fremgår det, at der årligt etableres 15-18.000 nye virksomheder inden for byerhvervene (dvs. alle erhverv excl. landbrug, fiskeri m.v.), hvilket er en etableringsandel på 4-6 pct. af den samlede bestand af momsregistrerede virksomheder. Denne an-

del ville være større, såfremt totalbestanden havde været rensset for »ikke-reelle« enheder, bl.a. administrative registreringer, hvilket ikke har kunnet lade sig gøre inden for projektets rammer. Flest nye virksomheder etableres inden for tjenesteydende erhverv (ca. 40 pct. af alle nyetableringer), efterfulgt af detailhandel (ca. 16 pct.), engroshandel (ca. 13 pct.) og fremstillingsvirksomhed (ca. 11 pct.). (Industri- og Handelsstyrelsen 1991).

3. Regionale forskelle i tilgangen af nye fremstillingsvirksomheder

Inden for fremstillingssektoren kan vi helt generelt registrere et absolut fald i den årlige etablering af nye virksomheder fra omkring 2000 nye virksomheder i henholdsvis 1985 og 1986 til 13-1400 i henholdsvis 1988 og 1989. Den procentuelle andel af nye virksomheder i forhold til den eksisterende bestand af virksomheder (i det følgende betegnet »etableringsandel«) er på landsplan faldet fra ca. 5 pct. i 1985 til under 4 pct. i 1988 og 1989. I

Tabel 1. Den gennemsnitlige årlige tilvækst af nye fremstillingsvirksomheder i pct. af bestanden af fremstillingsvirksomheder for årene 1985 til 1989, fordelt på amter. Rangordnet.

Frederiksborg amt	5,1
Roskilde amt	5,1
Århus amt	5,1
Nordjyllands amt	5,0
Vestsjællands amt	4,7
Storstrøms amt	4,5
Fyns amt	4,3
Viborg amt	4,3
Ribe amt	4,2
Vejle amt	4,2
Bornholms amt	4,1
Ringkøbing amt	4,1
Sønderjyllands amt	4,0
København og Frederiksberg	3,6
Københavns amt	3,6
Hele landet	4,4

gennemsnit for hele perioden 1985-89 lå andelen på 4,4 pct. Den faldende tendens kan i større eller mindre grad registreres i alle landets regioner (alle amterne plus Københavns og Frederiksberg kommune).

Den gennemsnitlige andel af nye virksomheder for hele perioden varierer noget fra region til region (jf. tabel 1): Størst er den i Frederiksborg, Roskilde og Århus amt (godt 5 pct.) og mindst er den i Københavns amt, Københavns og Frederiksberg kommune og Sønderjyllands amt (ca. 4 pct.).

Det kan næppe undre, at Københavnsområdet har en relativ svag iværksætterdynamik; men det forekommer paradoksalt, at de i industriel henseende ellers så dynamiske jyske områder i dette materiale fremtræder relativt mindre dynamisk (med undtagelse af Århus og Nordjyllands amt). Bemærkelsesværdigt er det også, at der i hovedstadsrådets nordlige og vestlige periferi (Frederiksborg og Roskilde amt og i nogen grad også Vestsjællands amt) findes en relativt stor industriel iværksætteraktivitet. Forskellene i regionernes etableringsandele er dog ikke af en stør-

relse, der begrundes markante konklusioner om »gode« og »dårlige« industrielle iværksætttermiljøer.

Dette billede af iværksætterdynamikken ændrer sig imidlertid væsentligt, hvis omsætningsstørrelsen for de første fire kvartaler af virksomhedens levetid inddrages (jf. tabel 2). Den største gennemsnitlige omsætning pr. nystartet virksomhed findes i Ringkøbing, Nordjyllands og Vejle amt med en gennemsnitlig omsætning på mellem 1 og 1,5 mio. kr., medens samtlige amter øst for Storebælt (med undtagelse af Bornholm) ligger under landsgennemsnittet på ca. 800.000 kr. Specielt Frederiksborg og Roskilde amt fremviser en meget lille gennemsnitlig omsætning. Om specielt Ringkøbing og Vejle amt kan vi konkludere, at selv om der relativt etableres lidt færre nye virksomheder her end i de fleste andre amter, tenderer disse virksomheder til gengæld mod fra starten at have en større omsætning. Omvendt gælder det for Frederiksborg og Roskilde amt, at etableringsandelen er relativt høj, hvorimod de nye virksomheder i gennemsnit er relativt meget små. København/Frederiksberg ligger meget lavt placeret såvel med hensyn til etableringsandel som omsætningsgennemsnit for nye virksomheder, hvorimod Nordjyllands amt ligger højt både med hensyn til etableringsandel og omsætningsgennemsnit.

Det skal i øvrigt nævnes, at Ringkøbing amt er det amt, hvor der i forhold til befolkningstallet (i alderen 25-59 år) er etableret flest nye virksomheder i den betragtede 5-årsperiode. Århus amt ligger næsthøjest, medens omvendt især Københavns og Sønderjyllands amt ligger lavt.

Etableringsandelen varierer betydeligt mere mellem brancherne end mellem regionerne, ligesom andelen inden for hver branchegruppe varierer en del over tid (jf. tabel 3). Mindst er andelen inden for nærings- og nydelsesmiddelområdet og jern- og metalværker og støberier, hvor storskalaproduktion typisk gør sig gældende, og kapitalkravene ved etablering er store. Størst er den inden for tekstil- og beklædningsindustri, anden indu-

Tabel 2. Gennemsnitlig omsætning i de første fire kvartaler pr. nystartet virksomhed indenfor fremstilling i perioden 1985-1989, 1.000 kr. Rangordnet.

Ringkøbing amt	1.501
Nordjyllands amt	1.087
Vejle amt	1.071
Fyns amt	974
Viborg amt	868
Ribe amt	811
Bornholms amt	804
Sønderjyllands amt	767
Århus amt	746
Københavns amt	740
Storstrøms amt	608
Vestsjællands amt	567
København og Frederiksberg	555
Roskilde amt	415
Frederiksborg amt	395
Landsgennemsnit	799

Tabel 3. Gennemsnitlig årlig tilvækst af nye fremstillingsvirksomheder i procent af den eksisterende bestand af fremstillingsvirksomheder i perioden 1985-1989, fordelt på brancher.

	1985	1986	1987	1988	1989	Gennemsnit 1985-1989
Hele fremstillingssektoren	5,0	5,4	4,3	3,5	3,8	4,4
Nærings- og nydelsesmiddelind.	2,1	2,3	1,6	1,9	1,9	2,0
Tekstil- og beklædningsind. m.v.	8,3	8,9	6,0	4,8	5,2	6,6
Træ- og møbelindustri	3,7	3,8	2,8	2,5	3,1	3,2
Papir- og grafisk industri	4,9	5,0	4,4	3,0	3,6	4,2
Kemisk industri m.m.	3,8	5,0	3,4	3,0	2,9	3,6
Sten-, ler- og glasindustri	4,1	4,7	3,4	2,4	2,8	3,5
Jern- og metalværker og støberier	0	5,3	2,7	2,6	1,9	2,5
Jern- og metalindustri	5,0	5,4	4,5	3,9	3,9	4,5
Anden industri	7,3	7,7	6,6	4,6	6,1	6,5

stri og jern- og metalindustri. For stort set alle branchegrupperne på dette niveau har der været faldende iværksætteraktivitet i perioden, mest markant ses nedgangen inden for tekstil- og beklædningsindustrien.

4. Branchemæssige mønstre i de regionale iværksætttermiljøer

Vi skal her på et overordnet plan beskrive den branchemæssige struktur i de regionale iværksætttermiljøer. Til det formål har vi for hver enkelt region/branchegruppe (på 2-cifterniveau) beregnet en særlig etableringsratio, der for perioden 1985-89 som gennemsnit angiver forholdet mellem hver regions andel af det totale antal nye virksomheder i hele landet i en enkelt branchegruppe, og regionens samlede andel for hele fremstillingssektoren (jf. tabel 4). En ratio større end 1 betyder således, at den pågældende branchegruppe i en given region markerer sig stærkere etableringsmæssigt i forhold til hele landet end regionens samlede fremstillingssektor.

Enkelte markante træk skal her fremhæves:

- * Københavns og Frederiksberg kommune har en relativ stærk iværksætteraktivitet knyttet til papir- og grafisk industri (helt overvejende »anden grafisk industri«, der især omfatter forlagsvirksomhed), medens

bl.a. træ- og møbelindustri og jern- og metalindustri gør sig svagt gældende.

- * Frederiksborg amt har relativ stærk iværksætteraktivitet inden for kemisk industri, herunder specielt plastindustri.
- * Sønderjyllands amt har forholdsvis stærke positioner først og fremmest inden for plastindustri, men også inden for sten-, ler- og glasindustri og træ- og møbelindustri.
- * Ringkøbing amt har markant overgennemsnitlige etableringsratioer inden for tekstil- og beklædningsindustri og træ- og møbelindustri.
- * Nærings- og nydelsesmiddelindustri og træ- og møbelindustri er særligt etableringsorienterede i Viborg amt.
- * Nordjyllands amt er det mest homogene amt med meget små branchemæssige udsving i etableringsratio.

Hvad angår København og Frederiksberg kommune, kan vi konkludere, at iværksætterniveauet inden for fremstillingssektoren er relativt lavt og kun inden for det grafiske område, er der en relativ stærk etableringsdynamik. 1/3 af alle nyetableringer i København m.v. i perioden 1985-89 fandt sted inden for papir- og grafisk industri, medens det samme kun var tilfældet for 17 pct. af nyetableringerne i landet som helhed. Ser vi således bort

Tabel 4. Etableringsratioer for de enkelte brancher og amter, 1985-1989.^{1,2}

Udvalgte brancher/ sektorer	Kbh. Frb.	Kbh.	Fred. borg	Rosk.	Vest- sjæl.	Stor- strøm	Fyn	Sønd. jyll.	Ribe	Vejle	Ring- køb.	Århus	Vi- borg	Nord- jyll.
Næring/nyd-	0,8	0,9	0,8	0,7	1,2	0,8	0,9	1,3	1,3	1,2	0,8	1,1	1,6	1,0
Tekstil/bekl.	1,1	0,7	0,9	0,7	0,9	1,0	0,8	1,2	0,9	0,9	1,9	1,0	1,1	1,0
Træ/møbel	0,6	0,5	0,5	0,5	1,2	1,1	1,3	1,4	1,1	1,2	1,9	1,1	1,4	0,9
Papir/graf.	2,0	1,3	1,0	1,0	0,7	0,9	1,0	0,6	0,9	0,9	0,6	1,1	0,6	0,8
Kemisk	0,7	1,2	1,4	1,0	1,3	1,0	0,8	1,4	1,5	1,2	0,7	0,9	0,7	1,0
Herun. plast	0,7	1,2	1,7	0,9	1,1	0,5	1,0	2,2	1,6	0,9	0,3	0,9	0,9	0,9
Sten/ler/glas	0,7	0,4	0,8	1,2	1,3	1,5	0,7	1,7	0,5	1,4	0,8	1,3	0,6	1,1
Jern/metal	0,6	1,1	1,2	1,2	1,0	0,9	1,1	1,0	1,0	1,0	0,8	1,0	1,1	1,1
Industri i alt	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0

¹ Etableringsratioen angiver forholdet mellem hver regions andel af det totale antal nye virksomheder i hele landet i en enkelt branche, og den tilsvarende andel for hele fremstillingssektoren. Beregnet som gennemsnit for perioden 1985-1989.

² Bornholms amt er udeladt i denne og følgende tabeller pga. for små talstørrelser. Endvidere er etableringsratioer for hhv. jern- og metalværker og støberier og anden industri, førstnævnte pga. det lille antal virksomheder i bestanden og de meget få nyetableringer, sidstnævnte pga. dens uhomogene og skiftende sammensætning, udeladt.

fra papir- og grafisk industri bliver billedet af København m.v. som et svagt iværksætterområde yderligere forstærket. Det samme – om end i mindre omfang – gør sig gældende i Københavns amt. Københavnsområdet (København og Frederiksberg kommune og Københavns amt) tegner sig for hele perioden 1985-89 for ikke mindre end 31 pct. af alle landets nyetableringer inden for papir- og grafisk industri mod 19 pct. for fremstillingssektoren i alt.

De meget høje etableringsratioer inden for Ringkøbing amts tekstil- og beklædningsindustri og træ- og møbelindustri afspejler meget stærke industrielle traditioner og som følge heraf en stor arbejdsstyrke specialiseret mod disse områder.

Således tegner tekstil- og beklædningsindustrien sig for ikke mindre end 39 pct. og træ- møbelindustrien sig for 17 pct. af alle amtets industrivirksomheder (med 6 beskæftigede eller derover), i alt 56 pct. På landsplan udgør de to brancheområder kun 20 pct.

Ingen andre steder har tekstil- og beklædningsindustrien tilnærmelsesvis så stærk en placering som i Ringkøbing amt. Træ- og møbelindustrien er også meget stærkt repræsenteret i især Viborg og Ribe amt (hhv. 26 og 17 pct. af industrivirksomhederne), og her ses også positive etableringsratioer (hhv. 1,4 og 1,1), ligesom Ribe amts »nabo«, Sønderjyllands amt har høj etableringsratio (1,4) inden for træ- og møbelindustrien.

Nærings- og nydelsesmiddelområdet spiller en fremtrædende rolle i dansk industri- og eksportstruktur, men er samtidig det brancheområde overhovedet (på 2-cifferniveau), der i anden halvdel af 1980'erne har haft den laveste etableringsandel. Etableringsmæssigt er området svagt placeret øst for Storebælt og på Fyn (etableringsratioer på under 1 bortset fra Vestsjællands amt) og stærkere placeret i Jylland (ratioer på 1 eller derover i alle amter bortset fra Ringkøbing amt), især i Viborg amt (1,6). Også her gælder det, at regioner med relativt stærke industritraditioner på

området også har relativt høje etableringsratioer. Det er således de samme 8 amter, der på én gang har de højeste andele af industrivirksomhederne og de højeste etableringsratioer inden for nærings- og nydelsesmiddelindustri, om end rækkefølgen i rangordenen ikke er identisk.

Jern- og metalindustrien er et stort og særdeles uhomogent brancheområde, der som helhed har en relativt stor etableringsandel (kun overgået af tekstil- og beklædningsindustri og anden industri). Blandt egentlige industrivirksomheder har andelen af jern- og metalvirksomheder været stigende fra 35 pct. i 1985 til 38 pct. i 1989. I de fleste regioner ligger etableringsratioen på omkring 1 med København/Frederiksberg (0,6) og Frederiksborg amt (1,2) som yderpolerne. Der er også her en tendens til positiv sammenhæng mellem jern- og metalindustriens andel af virksomhedspopulationen og etableringsratioen.

Viborg amt er dog en klar undtagelse, idet andelen af industrielle jern- og metalvirksomheder er næstlavest blandt regionerne, medens etableringsratioen hører til i den »høje« ende. Ser vi bort fra Viborg amt, kan vi konstatere, at Frederiksborg, Roskilde, Københavns og Fyns amt har de højeste etableringsratioer på området, og disse amter hører til de 5 største m.h.t. andel industrielle jern- og metalvirksomheder i 1989. De 4 laveste etableringsratioer findes i Ribe, Storstrøms, Ringkøbing amt samt København/Frederiksberg, som også er lavest placeret m.h.t. andelen af jern- og metalvirksomheder.

Vi skal i det følgende belyse etableringsmønstre på grundlag af en aggregering af en stor del af alle brancher på 3- eller 5-cifferniveau efter det typiske teknologiindhold i produktionen.

5. Teknologiniveau og regionale etableringsmønstre

I de senere år har det været stadig mere almindeligt i empirisk orienterede erhvervsstrukturanalyser at aggregere brancher efter teknologiindhold i produktion (målt i form af

F&U-intensitet). Baggrunden herfor er, at den teknologiske dynamik spiller en meget afgørende rolle for både landes og enkeltbranchers langsigtede økonomiske udvikling og vækstpotentiale (jf. fx Fagerberg, 1988; Dosi & Soete, 1988; OECD, 1987). En lang række undersøgelser viser samstemmende, at F&U-indsatsen varierer positivt med økonomisk vækst på brancheniveau. Hermed ikke være sagt, at F&U-faktoren er den eneste vækstfaktor (eller indikator), men den forekommer os at være tilstrækkelig betydningsfuld til at forsøge en aggregering af brancher i tre teknologigrupper (en høj-, mellem- og lavteknologisk gruppe) og derefter se på den regionale fordeling af nyetableringer inden for disse grupper (og nogle få undergrupper).

Vurderingen af teknologiindholdet og grupperingen baserer sig på OECD-materiale og dermed et internationalt gennemsnit, som for de enkelte brancher kan afvige mere eller mindre fra det national-typiske.

Udgangspunktet er OECD's klassifikation af enkeltvarer ud fra deres F&U-ratio (SOU 1987). Disse enkeltvarer er herefter konverteret til brancher på 5-cifret niveau, der efterfølgende er rangordnet i tre grupper efter teknologiindholdet (Maskell, 1989). Denne procedure indebærer en betydelig omplacering af 5-cifferbrancherne i forhold til deres normale indplacering på 2- eller 3-cifferniveau. Fx registreres én kemisk branche (medicinalvareindustri) som højteknologisk, medens de fleste andre registreres som mellemteknologiske (fx fremstilling af plastemballager). Især udgør den højteknologiske gruppe 5-cifferbrancher fra en række 2-3-cifferbrancher: Kemisk industri (35), maskinindustri (382), elektroindustri (383) og instrumentindustri m.v. (385). Den mellemteknologiske gruppe omfatter hele den kemiske industri (excl. medicinalvareindustri og mineralolieaffinaderier m.v.), metalværker og -støberier (372), størsteparten af maskinindustrien (382) og transportmiddelindustrien (384) og anden industri (39). Den lavteknologiske gruppe aggregerer i højere grad brancher på 2-3-cifferniveau: nærings- og nydelsesmiddelindu-

stri, tekstil- og beklædningsindustri, træ- og møbelindustri, papir- og grafisk industri, sten-, ler- og glasindustri samt jern- og metalvareindustri (381).

I nærværende sammenhæng skal anvendes en modificeret udgave af denne 3-delte kategorisering. Blandt de højteknologiske brancher medtages her kun de, der spiller en væsentlig rolle i dansk industri, og som nogenlunde entydigt kan karakteriseres som højteknologiske. Det drejer sig om medicinalvareindustri, fremstilling af telemateriel iøvrigt, elektriske medicinske instrumenter, elektriske måleinstrumenter samt fremstilling af optisk og fotografisk udstyr. I forhold til den ovennævnte kategorisering har vi således ikke medtaget fremstilling af kontormaskiner, vægfabrikker og ikke-elektriske medicinske instrumenter m.v. og ikke-elektriske måleinstrumenter, da disse i vore øjne ikke tilstrækkeligt entydigt kræver avancerede teknologiske kompetencer i forbindelse med etablering.

Blandt de mellemteknologiske brancher skelner vi mellem følgende underkategorier: Kemisk industri (excl. medicinalvareindustri og plastbrancherne), plastindustri (omfattende 4-5-cifferbrancher) og fremstilling af

maskiner til landbrug og til nærings- og nydelsesmiddel - samt kemisk industri. Vi har således ikke ladet hovedparten af den stærkt heterogene maskinindustri indgå i den mellemteknologiske gruppe, men kun den mere markante del af dansk maskinindustri med koblinger til stærke danske efterspørgere.

Blandt de lavteknologiske brancher skal vi her se bort fra papir- og grafisk industri og sten-, ler- og glasindustri. Deres regionale etableringsmønster er særskilt omtalt i forrige afsnit og adskiller sig - specielt for førstnævntes vedkommende - markant fra mønstret i hovedparten af de øvrige såkaldte lavteknologiske brancher. Vi opererer med følgende undergrupper: nærings- og nydelsesmiddel- samt tekstil- og beklædningsindustri, træ- og møbelindustri samt jern- og metalvareindustri.

Vi skal i det følgende gennemgå det regionale etableringsmønster for hver af grupperne for sig.

Højteknologisk etablering

I perioden 1985-89 er der absolut set etableret 205 højteknologiske virksomheder; flest virksomheder er etableret i Københavns amt

Tabel 5. Antal nye hhv. høj-, mellem- og lavteknologiske virksomheder etableret i perioden 1985-1989, fordelt på amter.

	Kbh. Frb.	Kbh. borg	Fr. borg	Rosk.	Vest sjæl.	Stor strø	Fyn	Sdr. jyll.	Ribe	Vejle	Ring-køb.	År-hus	Vi-borg	Nord-jyll.	I alt
Højteknolog. brancher ¹	22	45	28	12	13	8	16	1	5	7	3	23	5	17	205
Mellemtekn. brancher ²	22	28	43	18	29	14	42	18	27	39	29	54	27	47	443
Lavteknolog. brancher ³	230	194	189	123	177	151	246	134	122	224	316	460	175	305	3076

¹ Medicinalvarevirksomheder, fremstilling medicinske instrumenter, elektriske måleinstrumenter m.v. samt telemateriel i øvrigt.

² Kemisk industri (excl. medicinal og plast), plastindustri samt maskiner til landbrug, nærings- og nydelsesmiddelindustri og kemisk industri.

³ Nærings- og nydelsesmiddelindustri, tekstil- og beklædningsindustri, træ- og møbelindustri samt jern- og metalvareindustri.

15), Frederiksborg amt (28), Århus amt (23) og København/Frederiksberg (22), medens der kun er etableret ganske få højteknologiske virksomheder i Sønderjyllands amt, Ringkøbing amt, Ribe amt, Viborg amt og Storstrøms amt (jf. tabel 5).

Der er sket et fald i antallet af højteknologiske nyetableringer fra knap 50 om året i perioden 1985-87 til godt 30 om året i hhv. 1988 og 1989 (jf. tabel 6). Nedgangen synes mest åfaldende inden for området elektriske måleinstrumenter.

Ser vi på de regionale etableringsratioer (tabel 7) finder vi Københavns og Frederiksborg amt helt i front, medens en række jyske amter ligger helt i bund (især Sønderjyllands, Ringkøbing, Vejle, Viborg og Ribe amt). Inden for de jyske amter har Nordjyllands amt en højeste ratio (0,9).

Med hensyn til underbrancherne er det mest påfaldende Københavns amts meget stærke position inden for især fremstilling af medicinalvarer, elektriske måleinstrumenter i.v. og elektriske medicinske instrumenter i.v. Nævnes bør det også, at Vestsjællands amt, der jo ikke ligefrem har et højteknologisk image, har høje etableringsratioer inden for områderne medicinalvarer og telemateriel i øvrigt. Til gengæld har Vestsjælland en meget svag position inden for måleinstrumentområdet. I grove træk kan vi skelne mellem tre storregioner med forskellig placering i.h.t. højteknologiske etableringer: Hoved-

stadsområdet (København/Frederiksberg, Københavns, Frederiksborg og Roskilde amt) plus Vestsjællands amt har alle ratioer over 1. Storstrøms og Fyns amt har ratioer på omkring 1. De fleste jyske amter har ratioer klart under 1 (undtagelserne er Århus og Nordjyllands amt med ratioer på knap 1).

Mellemteknologisk etablering

I alt har vi i perioden registreret 443 mellemteknologiske nyetableringer. Århus, Nordjylland, Frederiksborg, Fyns og Vejle amt har absolut set flest mellemteknologiske nyetableringer i perioden (jf. tabel 5). Med undtagelse af året 1986 har antallet af nyetablerede mellemteknologiske virksomheder årligt ligget nogenlunde konstant, og der kan således ikke som for de højteknologiske etableringers vedkommende konstateres en mere systematisk faldende tendens (jf. tabel 6).

Variansen i regionernes etableringsratioer er betydelig mindre end på det højteknologiske område, hvilket vidner om, at de regionale forudsætninger for højteknologiske etableringer er mere restriktive end for mellemteknologiske (og i øvrigt lavteknologiske) etableringer. De højeste ratioer findes i Ribe (1,7), Vejle (1,3), Viborg (1,3), Frederiksborg og Vestsjællands amt (begge 1,2) (jf. tabel 7).

På platområdet kan vi konstatere særligt gunstige iværksættelsesmiljøer i Sønderjyllands, Frederiksborg og Ribe amt. M.h.t. maskiner til det landbrugsindustrielle kompleks (plus kemisk industri), har Viborg, Ribe, Ringkøbing og Fyns amt klare frontpositioner – alle regioner rummer både betydelige landbrugs/gartnerisektorer og nærings- og nydelsesmiddelindustrier.

Lavteknologisk etablering

Selvom den her anvendte gruppering ikke omfatter alle brancher i fremstillingssektoren, er det dog tydeligt, at lavteknologiske etableringer (i alt godt 3.000 i hele perioden) forekommer langt hyppigere end mellemteknologiske og især højteknologiske etableringer.

Tabel 6. Udviklingen af antal høj-, mellem- og lavteknologiske nyetableringer¹ i perioden 1985-1989.

	Højtekn. nyetabl.	Mellemtkn. nyetabl.	Lavtekn. nyetabl.
1985	49	77	724
1986	45	128	781
1987	47	87	559
1988	31	78	489
1989	33	73	523
alt	205	443	3076

¹Jf. tabel 5 fremgår hvilke brancher, det drejer sig om.

Tabel 7. Etableringsratioer¹ for høj-, mellem- og lavteknologiske brancher² i perioden 1985-1989, fordelt på amter.

	Kbh. Frb.	Kbh. borg	Fr. borg	Rosk.	Vest sjæl.	Stor strøm	Fyn	Sdr. jyll.	Ribe	Vejle	Ringkøb.	Århus	Vi-borg	Nordjyll.
Højteknolog. brancher	1,1	2,5	1,8	1,1	1,2	0,9	1,0	0,1	0,7	0,5	0,2	0,8	0,6	0,9
Mellemtekn. brancher	0,5	0,7	1,2	0,8	1,2	0,7	1,1	1,1	1,7	1,3	1,0	0,9	1,3	1,1
Lavteknolog. brancher	0,8	0,7	0,8	0,8	1,1	1,1	0,9	1,1	1,1	1,1	1,6	1,0	1,2	1,0

¹ Definitionen af etableringsratio fremgår af tabel 4

² Af tabel 5 fremgår hvilke brancher, det drejer sig om.

Det største antal lavteknologiske etableringer finder vi i Århus, Ringkøbing og Nordjyllands amt (jf. tabel 5).

Der er sket et fald i det årlige antal nyetableringer fra 7-800 i 1985 og 1986 til omkring 500 i 1988 og 1989 (jf. tabel 6). Størst tilbagegang ses inden for gruppen omfattende nærings- og nydelsesmiddel samt tekstil- og beklædningsindustri.

Der er kun meget lille spredning i regionernes etableringsratioer for lavteknologiske brancher (jf. tabel 7). Lavest er den i Københavns amt (0,7) og højest i Ringkøbing amt (1,6). Hovedstadsområdet og amter har alle ratioer på 0,7-0,8, hvilket er lavere end alle andre regioner, medens alle jyske amter har ratioer på 1 eller derover.

6. Konklusion og perspektivering

I de foregående afsnit har vi belyst den konkrete tilgang af nye virksomheder inden for fremstillingsvirksomhed og afdækket regionale mønstre ved hjælp af nyudviklet datamateriale fra momsstatistikken. Hovedresultaterne skal kort opsummeres i følgende punkter:

* Der kan registreres et markant fald i det absolutte antal årlige etableringer af nye fremstillingsvirksomheder fra 1985/86 til 1988/89. Tilsvarende er der sket et fald i

den procentvise andel af nye virksomheder i forhold til hele bestanden af virksomheder.

* Den gennemsnitlige andel af nye virksomheder varierer noget mellem amterne (størst i Frederiksborg, Roskilde og Århus amt og lavest i Københavns amt, København/Frederiksberg, Sønderjyllands og Ringkøbing amt).

* Den gennemsnitlige omsætning i nyetablerede virksomheder ligger klart højere i amterne vest for Storebælt end i amterne øst for. Ringkøbing og Vejle amter har relativt lave etableringsandele, men relativt høj gennemsnitlig omsætning blandt iværksættervirksomhederne. Omvendt forholder det sig med Frederiksborg og Roskilde amt; her er etableringsandelene høje, medens den gennemsnitlige omsætning er meget lav. Nordjyllands amt har både en relativt høj etableringsandel og en høj gennemsnitlig omsætning, hvori- mod København/Frederiksberg har både en lav etableringsandel og en lav gennemsnitlig omsætning.

* Etableringsandelen varierer langt mere mellem branchegrupper end mellem regioner. Mindst er andelen inden for nærings- og nydelsesmiddelindustri og jern- og metalværker og støberier, hvor storskalaforhold er udbredte. Størst er den inden for tekstil- og beklædningsindustri, anden

industri og jern- og metalindustri.

- * Der er store forskelle i de regionale iværksættermiljøers branchemæssige sammensætning og tyngde. Disse forskelle afspejler i vid udstrækning generelle regionale forskelle i industristruktur. Eksempelvis kan nævnes, at København/Frederiksberg har en relativt stærk iværksætteraktivitet knyttet til det grafiske område (især forlagsvirksomhed m.v.); i Sønderjyllands og Frederiksborg amt kan især fremhæves plastindustri, i Ringkøbing amt tekstil- og beklædningsindustri og træ- og møbelindustri og i Viborg amt nærings- og nydelsesmiddelindustri.
- * Opdeles brancherne efter relativt teknologindhold (F&U-ratio), finder vi følgende: Højteknologiske etableringer forekommer både absolut og relativt set hyppigere i Københavns amt og Frederiksborg amt end i specielt en række jyske amter (med Sønderjyllands og Ringkøbing amt i bunden). Både mellem- og lavteknologiske etableringer forekommer gennemgående hyppigere vest for fremfor øst for Storebælt.

Specielt sidstnævnte resultater er bemærkelsesværdige. Højteknologiske iværksættere er især koncentreret i dele af hovedstadsområdet, som i øvrigt (med undtagelse af Frederiksborg amt) er præget af et generelt svagt iværksættermiljø og en svag industriel dynamik. Derimod er 1970'ernes og 80'ernes industrielle vækstregioner i Jylland præget af en lav- og mellemteknologisk iværksætterdynamik, der til gengæld omsætningsmæssigt ligger på et højt niveau (jf. også Breum, 1991).

Inden for rammerne af denne artikel skal vi ikke forsøge nærmere at forklare disse mønstre. Datamaterialet muliggør i dag ikke nærmere analyser af de arbejdsmarkedsmæssige implikationer af nyetableringer. Til dette formål kan vi henvise til den ligeledes helt nyudviklede database fra Danmarks Statistik (1991), IDA-databasen (Integreret Database for Arbejdsmarkedsforskning). Denne muliggør bl.a. analyser af nye virksomheders beskæftigelse og kvalifikationsstruktur og af

iværksætternes baggrund (uddannelse, tidligere beskæftigelse etc.).

Med henblik på videre forskning på området skal vi nedenfor kort omtale en række faktorer i det regionale erhvervsmiljø, der i særlig grad er relevante for forståelsen af iværksættermiljøet. Vi kan skelne mellem erhvervsstrukturelle faktorer og arbejdsmarkedsforhold. Iværksætterrelevante karakteristika ved den regionale erhvervsstruktur er følgende:

- * Den relative betydning af små/mindre versus meget store virksomheder.
- * De industrielle traditioner inden for brancher, hvor der er tradition for og gunstige muligheder for opstart af egen virksomhed.
- * Eventuelle store virksomheders kvalifikationsstruktur. Udviklingsorienterede virksomheder med mange ingeniører, mellemteknikere og faglærte arbejdere kan begunstige det regionale iværksættermiljø, idet virksomheden kvalificerer medarbejdere, der enten selv kan være disponerede til spinoff opstart eller være attraktive som medarbejdere i andre iværksættervirksomheder. Omvendt kan masseproducerende, store virksomheder virke blokerende for iværksættermiljøet.
- * Tilstedeværelsen af et alsidigt udvalg af (oftest små) »gode« underleverandørvirksomheder, maskinværksteder, galvaniserings- og lakeringsvirksomheder, træbearbejdende virksomheder, elektroniske montagevirksomheder m.v. er befordrende for iværksætterklimaet, idet de kan fungere som vigtige sparringspartnere for opfindere/opstartere helt uden eller med utilstrækkeligt produktionsudstyr (og ikke mindst erfaring herom).
- * Omfang og art af lokale/regionale tilbud af serviceydelser på erhvervsfremmeområdet (jf. Teknologirådet, 1990).

Med hensyn til arbejdsmarkedet er iværksætterrelevante karakteristika knyttet til:

- * Arbejdsstyrkens køns- og alderssammensætning (iværksættere er især mænd i al-

deren 30-50 år).

- * Arbejdsstyrkens kvalifikationsstruktur (industrielle iværksættere har typisk mindst en mellemuddannelse, jf. Håndværksrådet/Planstyrelsen, 1983).
- * Arbejdsløshedsniveau.
- * Befolkningens sammensætning med hensyn til livsform (en dominans af traditionel lønmodtagerkultur er sjældent disponerende for start af egen virksomhed).
- * Demografiske udviklingstræk, fx ændringer i befolkningens størrelse, aldersstruktur m.v.

Litteratur

Breum Jens (1991): Industriel fornyelse og industriens regionale udvikling, Rapport nr. 60. Institut for Veje, Trafik og Byplan, Danmarks Tekniske Højskole.

Christensen, Jens Frøslev (1988): Transforming industrial destruction into industrial renewal: The case of Elsinore. Cahiers irep/développement 12, 1988, Roskilde University Centre/Grenoble Social Sciences University.

Christensen, Jens Frøslev (1989): Strukturtræk og beskæftigelsesdynamik i Helsingør-området industri. Institut for Erhvervs- og Samfundsforskning, Handelshøjskolen i København.

Danmarks Statistik (1991): IDA - en integreret database for arbejdsmarkedsforskning. Hovedrapport (udarbejdet af Ruth Emerek, Per Vejrup Hansen og Søren Leth-Sørensen), København.

Danmarks Statistik og Teknologirådet (1990): Nye virksomheder. Statistisk belysning af virksomheder etableret i 1985 og 1986, (udarbejdet af Peter Bøegh Nielsen), Dansk Teknologisk Institut, Danmarks Statistik og Teknologirådet, Taastrup.

Dosi, Giovanni & Luc Soete (1988): Technical change and international trade. In: G. Dosi et al. (eds.): Technical Change and Economic Theory. Pinter Publishers, London.

Fagerberg, Jan (1988): Why growth rates differ. In: G. Dosi et al. (eds.): Technical Change and Economic Theory. Pinter Publishers, London.

Håndværksrådet/Planstyrelsen (1983): Ungskoven i dansk erhvervsliv 1. Iværksættere 1977-80 (udarbejdet af Jane Wickmann), København.

Industri- og Handelsstyrelsen (1991): Iværksættere i tal 1985-89 (foreløbig titel), (udarbejdet af Iværksætter- og Produktideudvalget af Jens Frøslev Christensen, Peter Bøegh Nielsen og Jane Wickmann), København.

Lloyd, P.E. & C.M. Mason (1984): Spatial Variations in New Firm Formation, in the United Kingdom: Comparative Evidence from Merseyside, Greater Manchester and South Hampshire. Regional Studies, Vol 18, 3 June.

Marskell, Peter (1989): Potentielle væksterhverv i Hovedstadsregionen - den industrielle omstilling frem til årtusindskiftet, notat, TTR, Handelshøjskolen, København.

OECD (1987): Structural Adjustment and Economic Performance, Paris.

SOU (1987): Langtidsutredningen 1987: 3, bilag 19. Industriel fornyelse - Bas industri/Høgteknologi, Statens Industriverk, Stockholm.

Teknologirådet (1990): Regionale/lokale initiativer på erhvervsfremmeområdet 1990. (Udarbejdet af Jeff Martinussen, Berit Nielsen og Jane Wickmann, Innovation/Dansk Teknologisk Institut).

Wickmann, Jane & Niels Henrik Hansen (1989): Iværksætterpublikationer - bibliografi over danske publikationer om iværksættere og nye virksomheder 1983-89. Kommenteret udgave. Teknologirådets Iværksætter- og Produktideudvalg, Teknologisk Institut, Taastrup.

deren 30-50 år).

- * Arbejdsstyrkens kvalifikationsstruktur (industrielle iværksættere har typisk mindst en mellemuddannelse, jf. Håndværksrådet/Planstyrelsen, 1983).
- * Arbejdsløshedsniveau.
- * Befolkningens sammensætning med hensyn til livsform (en dominans af traditionel lønmodtagerkultur er sjældent disponerende for start af egen virksomhed).
- * Demografiske udviklingstræk, fx ændringer i befolkningens størrelse, aldersstruktur m.v.

Litteratur

Breum Jens (1991): Industriel fornyelse og industriens regionale udvikling, Rapport nr. 60. Institut for Veje, Trafik og Byplan, Danmarks Tekniske Højskole.

Christensen, Jens Frøslev (1988): Transforming industrial destruction into industrial renewal: The case of Elsinore. Cahiers irep/développement 12, 1988, Roskilde University Centre/Grenoble Social Sciences University.

Christensen, Jens Frøslev (1989): Strukturtræk og beskæftigelsesdynamik i Helsingør-området industri. Institut for Erhvervs- og Samfundsforskning, Handelshøjskolen i København.

Danmarks Statistik (1991): IDA - en integreret database for arbejdsmarkedsforskning. Hovedrapport (udarbejdet af Ruth Emerek, Per Vejrup Hansen og Søren Leth-Sørensen), København.

Danmarks Statistik og Teknologirådet (1990): Nye virksomheder. Statistisk belysning af virksomheder etableret i 1985 og 1986, (udarbejdet af Peter Bøegh Nielsen), Dansk Teknologisk Institut, Danmarks Statistik og Teknologirådet, Taastrup.

Dosi, Giovanni & Luc Soete (1988): Technical change and international trade. In: G. Dosi et al. (eds.): Technical Change and Economic Theory. Pinter Publishers, London.

Fagerberg, Jan (1988): Why growth rates differ. In: G. Dosi et al. (eds.): Technical Change and Economic Theory. Pinter Publishers, London.

Håndværksrådet/Planstyrelsen (1983): Ungskoven i dansk erhvervsliv 1. Iværksættere 1977-80 (udarbejdet af Jane Wickmann), København.

Industri- og Handelsstyrelsen (1991): Iværksættere i tal 1985-89 (foreløbig titel), (udarbejdet af Iværksætter- og Produktideudvalget af Jens Frøslev Christensen, Peter Bøegh Nielsen og Jane Wickmann), København.

Lloyd, P.E. & C.M. Mason (1984): Spatial Variations in New Firm Formation, in the United Kingdom: Comparative Evidence from Merseyside, Greater Manchester and South Hampshire. Regional Studies, Vol 18, 3 June.

Marskell, Peter (1989): Potentielle væksterhverv i Hovedstadsregionen - den industrielle omstilling frem til årtusindskiftet, notat, TTR, Handelshøjskolen, København.

OECD (1987): Structural Adjustment and Economic Performance, Paris.

SOU (1987): Langtidsutredningen 1987: 3, bilag 19. Industriel fornyelse - Bas industri/Høgteknologi, Statens Industriverk, Stockholm.

Teknologirådet (1990): Regionale/lokale initiativer på erhvervsfremmeområdet 1990. (Udarbejdet af Jeff Martinussen, Berit Nielsen og Jane Wickmann, Innovation/Dansk Teknologisk Institut).

Wickmann, Jane & Niels Henrik Hansen (1989): Iværksætterpublikationer - bibliografi over danske publikationer om iværksættere og nye virksomheder 1983-89. Kommenteret udgave. Teknologirådets Iværksætter- og Produktideudvalg, Teknologisk Institut, Taastrup.